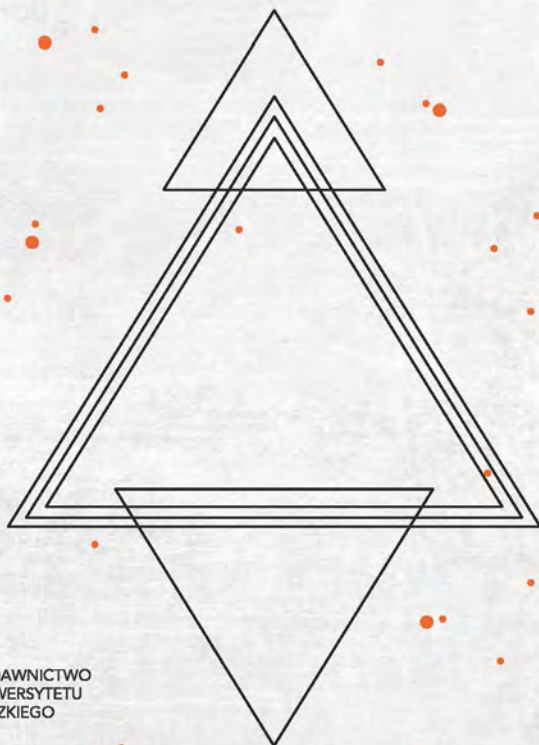

Jean-Marie Barbier

Leksykon analizy aktywności

Leksykon **analizy** **aktywności**

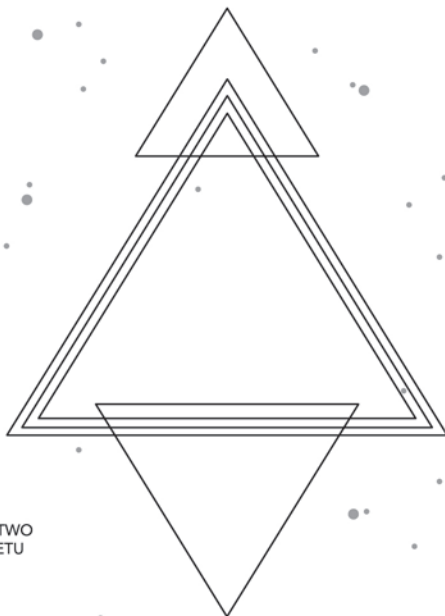
WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Jean-Marie Barbier

Leksykon analizy aktywności

Konceptualizacje zwyczajowych pojęć

Przekład i opracowanie Ewa Marynowicz-Hetka

PRZEKŁAD Z ORYGINAŁU FRANCUSKIEGO

Jean-Marie Barbier, *Vocabulaire d'analyse des activités. Penser les conceptualisations ordinaires – Essai*, 2ème édition, Presses Universitaires de France
Paris 2016, Collection: „Formation et Pratiques professionnelles”
Dirigée par Jean-Marie Barbier

PRZEKŁAD I OPRACOWANIE

Ewa Marynowicz-Hetka

Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu, Katedra Pedagogiki Społecznej
91-408 Łódź, ul. Pomorska 46/48

KONSULTACJA PRZEKŁADU Z JĘZYKA FRANCUSKIEGO

Grażyna Karbowska

RECENZENCI

Lech Witkowski, Piotr Łukowski

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

REDAKTORZY WYDAWNICTWA UŁ

Dorota Stępień, Katarzyna Gorzkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Książka powstała w rezultacie współpracy naukowej między
Katedrą Pedagogiki Społecznej UŁ a Katedrą UNESCO Kształcenia i Praktyk
Profesjonalnych CNAM w Paryżu

© Copyright by Presses Universitaires de France, Paris 2011, 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

© Copyright for Polish translation by Ewa Marynowicz-Hetka, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.07418.16.0.M

Ark. wyd. 9,7; ark. druk. 18,125

ISBN 978-83-8088-267-6

e-ISBN 978-83-8088-268-3

Spis treści

List do polskich czytelników	7
Podziękowania	9
Słowo wstępne	11
Wprowadzenie w problematykę	15
Wstęp do drugiego wydania	31
Konceptualizacje zwyczajowych pojęć	41
Wykaz pojęć	261
Posłowie	271

List do polskich czytelników

Odczuwam radość i zaszczyt, iż dzięki staraniom profesor Ewy Marynowicz-Hetki *Leksykon analizy aktywności* będzie udostępniony polskim czytelnikom.

Adresowany on jest do dwu zbiorowości czytelników. Jedną z nich są ci badacze i nauczyciele akademicki, którzy dostrzegają w transwersalnym i dynamicznym podejściu do aktywności szczególnie owocną drogę, przydatną zarówno do działalności badawczej, kształcenia, jak i kształtowania profesjonalnego działania i jego doskonalenia.

Drugą kategorią adresatów są ci z profesjonalistów i praktyków, którzy podejmują wysiłek refleksji nad doświadczeniem, jego opracowaniem i dzieleniem z innymi oraz dzięki niemu i poprzez nie kształtują się w wymiarze indywidualnym oraz zbiorowym.

Głównym celem leksykonu jest konceptualizacja zwyczajowych ram myślenia i werbalizacji działania, będąca następstwem dyskusji toczącej się w obrębie szerokiej wspólnoty zawodowej i naukowej, która jest źródłem wyzwań naukowych, profesjonalnych oraz społecznych.

Wraz ze wszystkimi, którzy przyczynili się do sfinalizowania tego przedsięwzięcia, gorąco pragnę, aby opublikowanie polskiej wersji *Leksykonu analizy aktywności* wzbogaciło francusko-polską wymianę intelektualną.

Paryż, 8 lutego 2016 r.
Jean-Marie Barbier

Podziękowania

Na wstępie bardzo serdeczne podziękowania kieruję do tych wszystkich, którzy w sposób bezpośredni lub pośredni uczestniczyli w dyskusji nad zawartością tego leksykonu. W pierwszej kolejności słowa podziękowania adresuję do członków drugiego zespołu badawczego Centrum Badań nad Kształceniem w Conservatoire National des Arts et Métiers w Paryżu, pracującego nad zagadnieniem: *Analiza aktywności, nauczanie, doświadczenie*. Dziękuję także wszystkim kolegom, badaczom i praktykom oraz przyjaciółom i bliskim, zainteresowanym tym projektem, którzy w taki czy inny sposób reagowali na powstawanie leksykonu. Są to w szczególności: Luc Albarello, Brigitte Albero, Sandra Alvear, Martha Arciniegas, Cécile Barbier, Anne Bationo, Emmanuelle Betton, Séphora Boucenna, Étienne Bourgeois, Magali Crochard, Françoise Cros, Marc Durand, Martine Dutoit, Marie-Thérèse Even, Olga Galatanu, Marie-Hélène Gagneaux, Angelo Greco, Jérôme Guérin, Maude Hatano, Anne Jorro, Chantal Lebouffant, Gaëlle Lemeur, Ewa Marynowicz-Hetka (odpowiedzialna za polską edycję leksykonu), Sylviane Martin, Patrick Mayen, Christophe Morace, Emeric Offenstein, Paul Olry, Guy Pelletier, Sonia Penin, Long Pham Quang, Vanessa Remery, Daniela Rodriguez, Pascal Roquet, José Rose, Fabienne Saboya, Frédéric Saussez, Emmanuel Sanders, Cyril Seguin, Catherine Sicalidou, Joris Thievenaz, Antonio Tomasi, Nicole Topin, Claire Tourmen, Dominique Toussaint, Françoise de Viron, Anne-Lise Ulmann, Lucia Villas Boas, Marie-Laure Vitali, Kim Vu, André Zeitler.

Jean-Marie Barbier

Gracias a la vida

Merci à la vie,
Qui m'a tant donné.
Elle m'a donné la voix,
Elle m'a donné les lettres
Avec lesquelles je pense les mots.

Merci à la vie,
qui m'a tant donné;
elle m'a donné le rire,
et m'a donné les pleurs.
Ainsi je distingue
Le bonheur d'une perte,
Les deux matières
qui forment mon chant;
Et votre chant,
Qui est le même chant;
Et le chant de tous,
Qui est mon propre chant.

Violeta Parra
(Chili)

Gracias a la vida

Dziękuję życiu,
które tyle mi dało,
Dało mi brzmienie
i alfabet
Z wyrazami, którymi myślę i mówię.

Dziękuję życiu,
które tyle mi dało,
Dało mi śmiech
i dało mi płacz.
I w ten sposób odróżniam
szczęście od zmartwienia,
Dwie materie,
które tworzą mój śpiew,
I wasz śpiew,
który jest tym samym śpiewem,
I śpiew wszystkich,
który jest moim własnym śpiewem.

Violeta Parra¹
(Chili)

¹ Tłumaczenie z jęz. hiszp. Łukasz Szkopiński.

Słowo wstępne

Przedstawiana wersja *Leksykonu analizy aktywności* ma status propozycji. Według sformułowania jednej z doktorantek kształcenia dorosłych w Conservatoire National des Arts et Métiers w Paryżu stanowi jedynie „propozycję do przemyślenia”. Praca nad leksykonem nie ograniczała się jedynie do zaangażowania autora. Treść była wielokrotnie przedmiotem życzliwej, ale krytycznej dyskusji w różnych środowiskach kolegów, przyjaciół, czytelników, bliskich, badaczy, praktyków. Wszystkim tym osobom należą się podziękowania za ich cenny wkład w ostateczną wersję leksykonu, będący rezultatem reakcji na te uwagi. W pewnym sensie publikacja ta stanowi więc jedynie uzupełnienie czy przedłużenie dyskusji trwającej w społeczności naukowej i profesjonalnej. Jest to leksykon dynamiczny i rozwojowy. Był tworzony przy okazji badań w szczególności dotyczących edukacji, kształcenia, prowadzenia działania i konstruowania podmiotów usytuowanych w obszarach edukacji i kształcenia. Jest tak skonstruowany, aby nie był odbierany w kategoriach encyklopedycznych. Jego intencją jest wpisanie się w tradycję akademicką systematycznego wzbogacania odniesień teoretycznych w ujęciu krytycznym. Naszym zamiarem było przede wszystkim zwrócenie uwagi na ogromne możliwości, jakie daje wstępne sformułowanie spójnych narzędzi teoretycznych, które odnosiłyby się do tego, co można by określić jako „odkrycie aktywności”. Są to narzędzia użyteczne zarówno dla profesjonalistów, jak i badaczy zainteresowanych analizą aktywności, która zyskuje obecnie coraz większe znaczenie w życiu

profesjonalnym, społecznym i naukowym. Leksykon został zbudowany w taki sposób, aby jego treść mogła ewoluować, nie tracąc przy tym spójności. Zgodnie z zamysłem autora, z chwilą podjęcia prac nad innymi obszarami badań, w następnych wydaniach będzie mógł być pogłębiany i wzbogacany o nowe znaczenia wpisujące się w transwersalną koncepcję analizy aktywności.

Intencją autora leksykonu jest w szczególności, *uświadomienie czytelnikowi typowych, zwykle stosowanych ram myślenia i werbalizacji działania*. W szerokim zakresie są one wspólne zarówno dla języka „naukowego” (*savant*), jak i języka potocznego (*profane*), wpisują się w *kulturę*, w których żyjemy. Są doświadczone przez nas jako oczywistość i z tego powodu mogą niekiedy być postrzegane jako przeszkoda dla innego myślenia. Widać to doskonale chociażby na przykładzie znanych opozycji: teoria–praktyka, przedmiot–podmiot.

Leksykon analizy aktywności zachęca do zaakceptowania pewnego „przesunięcia” typowego myślenia o pojęciach. Nabiera sensu w perspektywie pojmowalności zwyczajowych ram werbalizacji działania, proponując *nadanie zwyczajowym określeniom znaczeń o intencji naukowej*. W tym sensie wyraża się jego wymiar epistemologiczny, w który wpisuje się w problematyka teoretyczna, zasygnalizowana we wprowadzeniu. Do czytelników należy ocena jego przydatności i spójności przekazu.

Nie jest to „zwykły” naukowy słownik językowy działania. Jest to raczej narzędzie, dające możliwość tym wszystkim, którzy stosują terminologię dotyczącą działania w znaczeniu profesjonalnym czy też nie, do zastanowienia się nad narzędziami, których używają. Celem podjętej pracy nad pojęciami i konceptami było udostępnienie profesjonalistom i refleksywnym praktykom propozycji *analizy* ich własnej aktywności, która odzwierciedla się w reprezentacjach oraz komunikacji

z innymi. Proponowane definicje są w większej mierze *narzędziami, które mogą generować wiedzę niż są samą wiedzą*. Ich przystępność powoduje, że mogą być stosowane przez rozmaitych aktorów.

Leksykon został *przygotowany w sposób ekonomiczny*, czyli mówiąc precyzyjnie – łatwy do stosowania. Teksty są krótkie, cytowania z zamierzenia nieliczne, często powszechnie znane z przekazów ustnych, obliczone na ułatwienie czytelnikowi pracy w odtwarzaniu wcześniejszych przekazów kulturowych. Zawiera stosunkowo niewiele powtórzeń. Hasła są ułożone w porządku alfabetycznym, mimo iż mogłyby być pogrupowane, co jednak wpłynęłoby na spójność całości i wymagałoby licznych odniesień w samym tekście.

Autor nie mógłby zakończyć tej przedmowy bez podkreślenia, że *poza własnym wkładem w przygotowanie* tego leksykonu – niezmiernie ważne bogactwo wiedzy wpisanej w konstrukcje epistemologiczne – zapomniane tropy konceptualizacji pojęć odnalazł w nadal niezastąpionym *Słowniku krytycznym i technicznym filozofii*, opublikowanym w roku 1926, pod redakcją André Lalanda (*Vocabulaire critique et technique de la philosophie*, Paris 2002, PUF). Praca Lalanda jest regularnie wznawiana i stanowi wkład podstawowy w usytuowanie filozoficzne ram ogólnych myślenia o działaniu.

Jean-Marie Barbier

Wprowadzenie w problematykę

Leksykon analizy aktywności jest także efektem aktywności. Dbając o to, by był dobrze odebrany przez czytelników warto omówić jego usytuowanie w stanowiskach epistemologicznych, teoretycznych, metodologicznych i społecznych, wziętych pod uwagę przy jego tworzeniu.

Analiza aktywności jest „żywotnym” zagadnieniem społecznym

Analiza aktywności interesuje środowiska zawodowe, w sposób bezpośredni zwłaszcza specjalistów „zawodów o zawodach”, działających w obszarach: kształcenia, towarzyszenia, doradztwa, inżynierii, audytu, coachingu, doskonalenia kompetencji, analizy pracy, zarządzania wiedzą, historii zawodów, organizacji, ekspertyz. Zawody te aktualnie odpowiadają na silne zapotrzebowanie społeczne przygotowania do posiadania najlepszej wiedzy i to nie tylko w postaci ogólnych wskaźników, lecz także konkretnych sposobów postępowania, to znaczy tego, co odnosi się do faktycznej aktywności. To zapotrzebowanie, zgłaszane raz po raz przez różne organizmy społeczne, może być z jednej strony postrzegane jako pewien sposób dbałości o rozwój ich działalności i jej optymalizację. Z drugiej zaś – może stanowić możliwość kształtowania przez podmioty zaangażowane w aktywność ich tożsamości i poziomu profesjonalności. Dokonuje się to poprzez konstruowanie

reprezentacji siebie i dyskursu, który rozwijają zarówno dla nich samych, jak i dla innych.

Problematyka analizy aktywności może też interesować bezpośrednio *środowiska kształcenia zawodowego na poziomie wyższym, gdzie już dostrzega się rozwój nowych pól badawczych, kształcenia i działania, odpowiadających takim polom aktywności*, jak: badania nad zarządzaniem, ergonomia, praca socjalna, terapia, zdrowie, aktywność fizyczna i sportowa czy na przykład „nauki inżynierskie”. *Analiza aktywności* może być ujmowana dwoiście – raz jako narzędzie badań, innym razem jako narzędzie kształcenia (na przykład kształcenie poprzez analizę zdarzeń doświadczanych w historii życia), czy też jako narzędzie transformacji i doskonalenia działania.

Problematyka analizy aktywności interesuje także pewną liczbę aktorów ze *środków badawczych* uwrażliwionych na zmiany mentalne, wynikające ze zmiany paradygmatycznej, polegającej na odejściu od postrzegania badań jako „produkcji wiedzy” o funkcjonowaniu świata i pojmowania działania jako jej aplikacji do przyjęcia paradygmatu ujmującego badanie jako *towarzyszące procesom transformacji i analizujące je*. Ten proces zmiany paradygmatycznej nie dotyczy jedynie nauk humanistycznych, dostrzega się go na przykład także w zainteresowaniu społecznym teorią dynamiki systemów, pozwalającą na analizowanie zmian i ewolucji procesów społecznych. W rezultacie tego zainteresowania uzasadnienie znajdują koncepcje całościowej analizy. Autor tego leksykonu od dłuższego już czasu uważa, że można mówić o *antropologii praktyki*, a przede wszystkim o *antropologii praktyk profesjonalnych*, co oznacza, że szerokiemu zakresowi pól praktyki odpowiada wspólna dla różnych pól badawczych struktura konceptualna.

Zainteresowanie autora analizą aktywności wynika z połączenia wielu doświadczeń

Są to w pierwszej kolejności bezpośrednie doświadczenia wynikające z prowadzenia badań indywidualnych i zespołowych *nad pojmowalnością* aktywności kształcenia i badawczej, prowadzenia działania, a ostatnio nad pojmowalnością aktywności opiekuńczych i aktywności kierowania, czyli badań nad pojmowalnością problematyki profesjonalnej, która bardziej stanowi przedmiot dyskursu o intencji dyrektywnej, organizacyjnej niż naukowej.

Są to także doświadczenia wynikające z kształcenia osób związanych profesjonalnie z obszarem edukacji, kształcenia i rozwoju kompetencji, które pozwalają na sformułowanie przypuszczenia, że analiza własnej aktywności dokonywana przez praktyków może stanowić mocne narzędzie profesjonalizacji.

Istotne są doświadczenia nabywane w kierowaniu zakładem badawczym, który realizując kształcenie na poziomie magisterskim (master europejski) i doktorskim, określa swój przedmiot zainteresowań badawczych w odniesieniu do pól aktywności, a zwłaszcza kształcenia dorosłych oraz kształcenia badaczy.

Ważnym polem aktywności sprzyjającym nabywaniu doświadczeń jest uczestnictwo autora i bezpośrednie kierowanie przez niego licznymi inicjatywami instytucjonalnymi (wydawnictwa, wydarzenia naukowe i profesjonalne, udział i organizacja sieci naukowych, zwłaszcza Biennale Edukacji, Kształcenia i Praktyk Profesjonalnych oraz propozycja stworzenia Katedry UNESCO pod nazwą: Kształcenie i Praktyki Profesjonalne), których intencją, najogólniej rzecz ujmując, jest podkreślenie wzajemnych związków między badaniami a profesjonalizacją.

Szczególne znaczenie mają doświadczenia związane z refleksją epistemologiczną na temat związków między konstrukcjami mentalnymi i dyskursywnymi podmiotów a pewną „zwyczajnością” ich aktywności.

Zakres przedmiotu analizy aktywności zasadniczo określają jej aktorzy

Jak wiadomo, nic nie gwarantuje pojawienia się procesu tworzenia nowych potencjałów i możliwości ani ich transferu do innej przestrzeni aktywności. Ma to miejsce, na przykład, w *czynnościach* terapeutycznych, które analizuje się jako oddziaływanie na procesy życiowe, ale nie należałoby ich mylić z tymi procesami. Podobnie jest w przypadku aktywności komunikacyjnych. Mogą one być analizowane jako propozycja znaczeń, których intencją jest wpływ na postępowanie drugiego, ale te znaczenia mogą różnicować konstrukcje sensu zbudowane przez odbiorców.

Przedmiotem analizy aktywności jest z pewnością pojęcie *działania*, definiowane w tym leksykonie jako to, co w *odczuciu podmiotu* konstituuje *znaczącą jedność jego aktywności*. Tak *formułowany przedmiot analizy z trudnością pomija problem tego, co stanowi o jego charakterze niepowtarzalnym i jednostkowym, syngularnym*. Ukazanie usytuowanych czynności, nadawanego im przez podmioty sensu lub znaczenia, wymaga wzięcia pod uwagę jednostkowości czynności oraz zmobilizowania w tym celu całej aparatury analizy, umożliwiającej dokonanie skumulowanego rozpoznania regularności i jednostkowości działania, co właśnie ma miejsce w przypadku niektórych pojęć znajdujących się w leksykonie. Przykładem tychże mogą być pojęcia: konfiguracji, rozumianej jako organizacja jednostkowa form regularnych, czy trajektorii bądź też ścieżki biograficznej.

Tych przedmiotów analizy nie można izolować z kontekstu i otoczenia. Niezależnie od uwarunkowań pojawiania się aktywności (emocji, poziomu zaangażowania w proces działania), sytu-

acji konstruowanych przez podmioty oraz związków między nimi a otoczeniem, można mówić o relacjach między podmiotem, aktywnością a otoczeniem. Stanowi to część integralną aktywności.

Analiza aktywności jest aktywnością

Często myli się aktywność, która jest problemem, pytaniem badawczym, z kategorią aktywności. Reprezentacje aktywności, jej werbalizowanie, są innymi aktywnościami niż te, których dotyczą. Odmienne są nie tylko uwarunkowania ich pojawienia się, zaangażowanie podmiotów czy poszczególne epizody aktywności, lecz także ich rezultaty i efekty.

W stosunku do kategorii aktywności analiza aktywności jest dodatkowym elementem procesu. Zwykle jest ukierunkowana w zależności od dominującej intencji podmiotu, np.: badawczej, kształcenia, profesjonalizacji czy też optymalizacji działania. To oczywiście nie wyklucza kumulowania intencji uzyskania oczekiwanych efektów, poza polem intencji dominującej.

Istotne jest uznanie, że sam przebieg analizy jest aktywnością. Intencją analizy aktywności jest tworzenie wiedzy, które odbywa się w wymiarze historycznym i społecznym, w sposób procesualny i konstruktywistyczny. Stanowi ona jedynie pewien sposób aktywności ludzkiej i nie ma żadnego szczególnego statusu. Poza tym, że jej przedmiotem i celem jest poznanie innych aktywności ludzkich. Zasluguje na refleksję epistemologiczną dokonywaną z pewnego oddalenia.

Analiza jest produkcją wiedzy, to znaczy stanowieniem związków między istniejącymi elementami

Pojęcie analizy jest często dość nieostre. Przy okazji pracy nad aktywnością ewaluacji autor tego leksykonu doprowadził do dość wyraźnego wyodrębnienia jej od aktywności analizy. Produktem ewaluacji jest nadanie wartości i określenie rela-

cji między tym, co oczekiwane a tym, co istnieje. *Produktem analizy jest wiedza, którą można scharakteryzować jako wypowiedź* stanowiącą przedmiot poznania społecznego, odnoszącą do związków między wieloma istniejącymi elementami rzeczywistości lub lepiej ich reprezentacjami. Z tego procesu analizy wyodrębnia się postępowanie intelektualne, którego intencją dominującą jest pojmowalność aktywności, to znaczy konstruowanie reprezentacji związków między zjawiskami odkrywanymi w aktywnościach, których intencją dominującą jest konstruowanie reprezentacji na temat możliwych transformacji.

Mówimy o *aktywności pojmowalności, aby zaakcentować związki między istniejącymi elementami*, które charakteryzują to, co nazywamy „pracą nad analizą”.

Analiza aktywności wymaga specyficznego słownictwa

Często myli się także kategorię pojmowalności aktywności i inne kategorie spontanicznie stosowane przez jednostki w myśleniu lub w mówieniu o swoich aktywnościach. Na przykład to, co podmioty nazywają praktyką, jest jedynie dyskursem na temat ich własnej aktywności.

Funkcją nauk społecznych jest konstrukcja innych znaczeń niż te, które jednostki nadają swoim czynom w sposób spontaniczny. *Analiza aktywności ma zdać relację z tego, co czynią podmioty, z ich myśli i z tego co mówią, o tym, co czynią.* To prowadzi nas do wyodrębnienia dwu konceptów. Pierwszym są *pojęcia mobilizujące*, które sprzyjają zaangażowaniu podmiotów w ich aktywność. Drugim – *pojęcia analizy lub pojmowalności*, umożliwiające tworzenie wiedzy nad temat aktywności. Tym samym można wyodrębnić *słownictwo działania i słownictwo pojmowalności działania.*

Słownictwo działania jest stosowane przez podmioty zaangażowane w działanie, w ich komunikację między nimi

i partnerami, w zakresie tego, co odnosi się do zrealizowania celów finalnych ich działania. Pojęcia, które podmioty tworzą, sytuują się równolegle w trzech rejestrach znaczeń: wyobraźniowym, afektywnym i poznawczym. Są one naznaczone aksjologicznie i odgrywają rolę funkcjonalną w stanowieniu związków między reprezentacjami istniejącymi i reprezentacjami życzeniowymi. W wypowiedzianych sformułowaniach pojęcia te są nośnikami ocen i są używane do celów mobilizujących podjęcie działania. Są *stymulatorami zainteresowań aktorów*, sytuując się w przestrzeni oczekiwań, wpisują się w ramy dynamiki różnych aktorów, co nadaje im różnorodne sensory i znaczenia. Pojęć tych podmioty używają do stanowienia związków między przestrzeniami lub polami działań. Pojęcia te tworzą też związki międzysnaczeniowe i funkcjonalne. Ta sieć konceptualna, oparta na świadomym założeniu aktora, tworzy znaczącą całość, zdolną do ciągłego przekształcania się. *W działaniach badawczych podejmujących zagadnienie „pojmovalności” słownictwo działania może być postrzegane jedynie jako materiał dla badań, w żadnym zaś wypadku jako ich rama konceptualna.*

Charakterystyka *słownictwa odnoszącego się do pojmovalności działania* może być rozpoznana, zwłaszcza w odniesieniu do podejść poznania typu historycznego, klinicznego lub też w tych podejściach do analizy, których precyzyjnym przedmiotem są działania „usytuowane”, o wymiarze dynamicznym. Pojęcia pojmovalności działania są jednoznaczne w sferze, w której są stosowane. Ponadto są ujmowane w odniesieniu do tego, co istnieje, pomijając to, co byłoby pożądane i oczekiwane. Umożliwiają także stanowienie wzajemnych związków wpływu i zależności pomiędzy wieloma elementami. Istotnym walorem pracy nad pojmovalnością jest stanowienie związków, które wcześniej nie miały miejsca i które sprzyjają „przemieszczaniu myślenia”.